

crkva u svijetu

POGLEDI

PSIHOLOGIJA BEZ DUŠE

Živan Bezić

Spricht die Seele, so spricht ach!
Schon die Seele nicht mehr. (F. Schiller)

Već su mnogi psiholozi ustvrdili: psihologija ima dugu prošlost, ali kratku povijest (Ebbinghaus, Mace, Trstenjak). Opseg jednog članka ne dozvoljava nam ulaziti u tu dugu prošlost, stoga ćemo se zaustaviti samo na njezinoj kratkoj povijesti.¹

No ni povijest psihologije ne možemo opisivati u njezinoj cjelini, nego samo u odnosu na njezin glavni problem — odnos prema duši. Mi se naime začuđeni pitamo: kako je mogla nastati psihologija bez duše (F. A. Lange)? Nije li to *contradictio in terminis*? Zar psihologija nije »nauka o duši«, kako se je oduvijek definirala? Takvu ju je zamislio naš Marko Marulić kad je skovao riječ »psychologia«.² U istom značenju su je shvaćali i njezini prvi propagatori Melanchton, Erazmo i osobito Ch. Volff. Pošto je naša znatiželja ovaj put povijesne naravi (kako je nastala psi-

¹ Boring E. G., *A history of experimental psychology*. II ed. Appleton, New York 1950.

M. de Langre, *Ame humaine et science moderne*. Paris 1963.

M. Foss (ed.), *New Horizons in Psychology*. II ed. Penguin, 1967.

M. Marx i W. Hillix, *Systems and Theories in Psychology*. McGraw-Hill, N. York 1973.

D. Schultz, *A history of Modern Psychology*. Academic P. N. York 1975.

W. M. O' Neil, *Le origini della psicologia moderna*. Il Mulino, Bologna 1975.

A. Neel, *Theories of psychology*. Wiley, Chichester 1977.

² U izgubljenom djelu »*Psychologia de ratione animae humanae*«.

hologija bez duše?), nećemo filozofirati ni psihologizirati o opstojnosti duše, kao ni o njezinoj naravi ili svojstvima. Stoga ne ulazimo ni u pitanje razlikovanja duha i duše.³ Oba ćemo termina uzimati istoiznačno, jer u ovom kratkom pregledu nemamo potrebe inzistirati na suptilnostima

PSIHOLOGIJA KAO SPEKULATIVNA NAUKA

Psihologija je nastala u krilu filozofije kao teoretska nauka o duševnim pojavama, a služila se najviše spekulativnim metodama i samopromatranjem. Christian Wolff je prvi postavio razliku između »psychologia rationalis« i »psychologia experimentalis«. Tek od konca XIX. st. psihologija postaje experimentalnom ili empiričkom znanostu. Stara i nova psihologija se ne razlikuju po svojim ciljevima nego po svojim metodama. Stara se služila samo filozofsko-spekulativnim načinom istraživanja, a nova experimentalno-znanstvenim. Nova psihologija želi biti na razini »čiste znanosti«, ravnopravna exaktnim naukama, naročito biologiji, fiziologiji i neurologiji.

O duši su razmišljali svi narodi i sve kulture, pa i one najstarije (Indijci: Atman, orfici: duša je božanski element u čovjeku, a tijelo je »tamnica duše«, soma = sema). Stari Grci su vjerovali u preexistenciju, neumrlost i seobu duša, a njihovi su filozofi (Pitagora, Empedokle i dr.) o duši mnogo pisali. Za Platona su duša i tijelo dvije različite stvarnosti, duša je božanskog porijekla, besmrtna, ali pala u klopku tijela. Aristotel je prvi napisao poseban traktat o duši (Peri Psychēs) i nazvao ju je početom živih bića, svjesnom mišlju (nóesis noéseos). On drži da biljke i životinje također imaju dušu (anima vegetiva, sensitiva, rationalis). Kako svoju filozofiju zasniva na hilemorfizmu, za nj je duša »forma corporis«,

Židovska antropologija pozna razliku između tijela i duše (Post 2, 7), ali je ne naglašuje. Čovjek je jedinstvo oboga, duhovnotjelesna osoba. Duša nije preexistentna, stvorena je od Boga. Na židovsku se antropologiju oslanja i kršćanska. No prvi kršćanski oci su uzeli u obzir i naučavanja grčkih filozofa. Oni stariji su više slijedili Platona i Plotina, a kasnije (srednji vijek) Aristotela. Sv. Toma usvaja hilemorfizam, smatra dušu formom tijela, tako da je čovjek jedinstveni compositum obojega (substantia completa). Uzete zasebno, duša i tijelo su supstancije »in potentia«, sjedinjene u čovjeku, jesu »substantia in actu«.⁴

Spinozin i Brunov panteizam sa svojim psihofizičkim monizmom nije ostavio tako duboke tragove u evropskoj psihologiji kao što ih je ostavio Descartesov dualizam (XVII st.). Descartes oštro luči materiju (res

³ Filozofi obično razlikuju duh i dušu. *Duh* (pneuma, spiritus) shvaćaju kao netvarno počelo stvaranja i života, osnov bitka, izvor svijesti i smisla. *Duša* (psyche, anima) je konkretizirani duh u jednom organskom, razumnom i slobodnom biću. Ona je utjelovljeni, individualni i personalni duh što oživljava, osvješćuje, oblikuje i pokreće jedno ljudsko biće. Neki filozofi duh koncentriraju na intelekt, a dušu prepoznaju u volji i čuvstvu, dok drugi čak oštro suprotstavljaju jedno drugome (npr. L. Klages, *Der Geist als Widersacher der Seele*).

⁴ *Summa contra Gentiles*, II 69, 1461.

extensa) i duh (res cogitans). To su dvije potpuno različite i suprotne stvarnosti, od kojih svaka živi svojim životom. Psihologija i fiziologija nemaju nikakve veze. Tijelo radi nezavisno poput stroja, a duša je bitno ljudski elemenat. Sva Descartesova filozofija počiva na psihologiji: cogito, ergo sum. U njoj je spiritualnost duše naglašena izrazom »l'esprit« (spiritus, mens).

Engleski empiricisti XVII i XVIII st. su počeli temeljiti ljudsku spoznaju na iskustvu, opažanju i duhu pozitivizma. J. Locke je nazvao dušu bijelim papirom (white paper) po kojemu piše nase iskustvo i odbacio je Kartezijeve »urođene ideje«. Biskup Berkeley je tvorac teorije asocijacionizma: naša spoznaja je sustav osnovnih mentalnih ideja povezanih asocijacijama (by the mortar of association). D. Hume je išao tim putem do kraja i dušu proglasio snopom osjeta i ideja (bundle of perceptions, collection of ideas). Za njim su se povelili Hartley, J. Mill i Spencer. Humeovom definicijom je očito bila zanjekana supstancijalnost duše. Ako je ona samo snop ili zbroj senzacija i misaonih čina, naš duševni život ostaje bez svojega supstrata, bez subjekta duševnosti. Goli čin bez činioca.

PSIHOLOGIJA POSTAJE EXPERIMENTALNA ZNANOST

Poslije ere idealizma (Fichte, Schelling, Hegel) XIX. stoljećem vlada empirizam i pozitivizam. Exaktne znanosti se naglo razvijaju (fizika, kemija, biologija, medicina). Opažanje i experimentiranje postaju temeljne znanstvene metode. Kako psiholozi žele da se i njihov predmet izučavanja tretira kao znanost, oni se odvrću od spekulacije i nastoje utemeljiti psihologiju kao experimentalnu znanost.⁵

Tim putem su prvi pošli Nijemci Helmholtz, E. Weber i Fechner. Helmholtz je proučavao brzinu živčanih impulsa, a Weber je odredio gornje i donje pragove osjeta. Fechner je došao do zaključka da između duše i tijela nema razlike, čovjek je psihofizičko jedinstvo (monizam). Postavio je temelje »psihofizičici«, po kojoj mentalna aktivnost u cijelosti zavisi od fizičkih stimulansa.

Pravi osnivač moderne experimentalne psihologije jest W. Wundt (1832—1920). On ju je izdvojio iz područja filozofije (čiji je do tada bila sastavni dio), osamostalio u posebnu disciplinu i nazvao experimentalnom. Wundt polazi od fenomenološkog stanovišta: mi ne poznamo stvari u sebi, nego samo njihovu pojavnost. Stoga i u psihologiji moramo primijeniti istu tehniku istraživanja kao i u prirodnim znanostima. I za nju vrijedi experimentalna metoda kao jedino naučna. Psiholog se mora oslanjati samo na iskustvo, bilo unutarnje (introspekcija) bilo vanjsko (opažanje, pokus). Stoga on osniva prvi psihološki laboratorij u svijetu (Leipzig, 1879).⁶

⁵ J. B. Sidowski, *Experimental Methods and Instrumentation in Psychology*. McGraw-Hill, New York 1966. — M. D'Amato, *Experimental Psychology*. McGraw-Hill, New York 1970.

⁶ Prvi psihološki laboratorij stigao je u Zagreb tek 1920. g. (Ramiro Bujas).

Wundta u prvom redu zanimaju prvine (elementi) duševnog života. Stoga je poslije njegova psihologija bila nazvana elementarističkom ili strukturalnom. Po Wundtu su osnovni elementi psihe: osjet (senzacije), predočba (imaginacija) i osjećaj (Gefühl). Poslije im je pribrojena i svijest (Bewusstheit). Wundt pomiče naglasak od subjekta duševnog života na njegov sadržaj, na svijest i druge elemente. Izbjegava govor o duši jer da ona ne može biti predmet experimentalne psihologije. Kako se može pronaći dušu u laboratoriju kad je liječnik Wirchow nije mogao pronaći u tijelu? Wundtov učenik Titchener doduše priznaje da je duša predmet psihologije, ali samo indirektni, jer mi možemo direktno opažati samo pojave svijesti. Zato on definira dušu kao »zbroj ljudskog iskustva« ili »zbroj duševnih procesa«. ⁷ Tako taj zbroj ostaje bez zbrojitelja, a iskustvo i procesi opstoje bez svoga subjekta. Nova psihologija nije više »nauka o duši, nije razumsko istraživanje njezine jednostavnosti, substancijalnosti i besmrtnosti. Ona je nauka temeljena na pokusu«. ⁸

Wundtovi učenici su oduševljeno prihvatili metodu experimentiranja i vanjskog opažanja. Već je frenolog F. Gall počeo lokalizirati duševne funkcije u mozak, u čemu su ga slijedili i ostali neurolozi. Namjesto duše, mozak je postao nosilac duševnih akcija. Toj tezi se je približio i W. James (1842—1910) osnivač funkcionalizma, iz kojega se poslije razvio američki pragmatizam. Funkcionaliste ne zanimaju strukture duše, njezini elementi spojeni u cjelinu, nego jedino njezino funkcioniranje: kako djeluje i u koju svrhu. Čak i pojam duše je beskoristan (useless), ona je samo »tok« svijesti i osjećaja (stream of consciousness), a za nas je važno da taj tok usmjerimo ljudskom dobru. Ne zanima ih »čista« psihologija, nego samo »primijenjena«. ⁹

Stoga se psihologija uskoro počela praktično koristiti u odgoju (St. Hall), školi (J. Dewey), medicini (klinička psihologija, psihiatrija), industriji (industrijska psihologija), sudstvu (forenzička ps.), trgovini (marketing, reklama) i uopće u društvenom životu (socijalna ps.). Rodak Darwinov F. Galton ¹⁰ uveo je u psihologiju mjerenje i statistiku te osnovao antropometrički laboratorij. J. M. Catell je započeo s testovima (mental tests), a Spearman je usavršio psihometriku i zasnovao faktorsku analizu. Binet se je posvetio ispitivanju ljudske inteligencije, a Piaget je proučavao njezin razvoj. Kraepelin je dao znanstveno tumačenje duševnih bolesti.

Na razvoj moderne psihologije znatno je utjecao i Darwin sa svojom teorijom evolucije. On je reducirao dušu na njezine biološke temelje (struggle for survival). Svijest je nastala tek postupnim razvojem viših organa, osobito mozga. ¹¹ Evolucija je odmah učenjacima nametnula misao da se rezultati pokusa sa životinjama mogu primijeniti i na čovjeka (L. Morgan, Thorndike, Pavlov). ¹² Ideje evolucionizma s velikim je žarom

⁷ E. B. Titchener, *A Text-Book of Psychology*. Mcmillan, New York 1937.

⁸ E. Heidebreder, *Seven Psychologies*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs 1933, str. 105.

⁹ B. Gilmer, *Applied Psychology*. II ed. McGraw-Hill, New York 1975.

¹⁰ Računa se da je Galton imao IQ oko 200. Bio je zaneseni scientist.

¹¹ H. Muschalek, *Tierseele und Menschenseele*. Morus, Berlin 1959.

¹² Odatle nastaje »komparativna« psihologija, koja izjednačuje čovjeka i životinju. To je više zoologija i veterina nego psihologija i antropologija. Kasnije se razvila i »ethologija« (Lorenz). Time je »ethika« došla u opasno susjedstvo.

prenosio u psihologiju i pedagogiju američki protestantski teolog Stanley Hall.¹³ Spajajući evolucionizam i funkcionalizam psiholog J. R. Angell je utvrdio da između duše i tijela nema bitne razlike.

Još dalje od funkcionalista, a oslanjajući se na Pavlovu teoriju reflexa, pošao je Amerikanac J. B. Watson (1878—1958), pokretač behaviorizma, »objektivne« znanosti u psihologiji. Watson je zabacio unutar-nje iskustvo (Wundtovu introspekciju) i prihvatio samo vanjsko, tj. opažanje, mjerenje, testiranje i experimentiranje, izraženo kvantitativnim formulama.¹⁴ On je experimentirao pretežno na životinjama, a rezultate je prenosio na ljude (odatle je behaviorizam dobio podrugljivo ime »mišja psihologija«).¹⁵ Iz svoje metodologije Watson je napravio ideologiju — behaviorizam. Pošto je za nj zbiljno samo ono što je dostupno našim sjetilima, ono što može biti opaženo, mjereno i verificirano, Watson odbacuje sve spiritualno, svaku svijest i dušenost. Svijest ne može biti predmet mjerenja, dakle ni znanosti. Vjerovanje u svijest je praznovjerje i magija.

Behavioristi definiraju psihologiju kao znanost o ponašanju (science of behavior).¹⁶ Samo se ono, ne nutarnji duševni čini, može opažati, kontrolirati i predvidjeti. Tollman je čak sastavio i formulu ponašanja,¹⁷ a Hull će poslije proglasiti čovjeka robotom. Inače behavioristi određuju ponašanje po općoj formuli S — R (S = stimulus, podražaj, R = response, odgovor na podražaj), koja sasvim zanemaruje subjekt (čovjeka, organizam, dušu). Zar S (stimulus) djeluje u prazno? Zar R (esponse) dolazi iz ničega? Točnija bi bila formula S — O — R (O = organizam), kako je već Woodworth primijetio.

Behaviorizam odbacuje sve stare psihološke pojmove (duša, volja, um, čuvstva, pažnja i sl.) i odnosne termine. Čak ne dozvoljava ni izraz »duševne bolesti« (to su samo bolesti ponašanja!). Ne priznaje u čovjeku instinkt ni bilo što urođeno. Na čovjeka utječe samo okolina, baština i odgoj. Osjećaji su odgovor organizma na vanjski podražaj i ništa drugo. Misao nije nikakav duševni akt, nego samo periferno motoričko ponašanje, tj. bezvučni razgovor sa samim sobom (a govor — nota bene — spada u ponašanje!). Ljudska volja nije slobodna, ona je kondicionirana odgovorom i okolinom. Čovjek je jednostavno biološki stroj.¹⁸ Behaviorist Skinner je napisao knjigu *S onu stranu slobode i dostojanstva*.¹⁹ Sloboda i

¹³ Hall je bio prvi amer. student kod Wundta, prvi doktor psihologije u USA, osnovao prvi psihološki laboratorij u USA, izdavač prvog amer. časopisa za psihologiju i prvi predsjednik Amer. psihološkog društva.

¹⁴ D. Schultz tumači misao behaviorizma: »If something cannot be so observed, measured, manipulated etc., it has absolutely no use, no meaning and no relevance for science« (*A history of modern psychology*. II ed. Academic Press, New York 1975, str. 228).

¹⁵ Watson tvrdi: »No dividing line between man and brute« (*Psychology as the behaviorist views it*. Psychol. Review, br. 20, g. 1913, st. 158).

¹⁶ B. M. Foss piše doslovno: »The subject matter of psychology is the behaviour of man and other animals« (op. cit. 7).

¹⁷ Ona glasi: B = f_x (S, P, H, T, A). Znači: ponašanje je funkcija okolnih stimula, fizioloških nagona, baštine, treninga i dobi.

¹⁸ Behaviorist P. Naville piše: »L'homme est une machine biologique« (*La psychologie du comportement*. II ed. Gallimard, Paris 1967, st. 316).

¹⁹ B. F. Skinner, *Beyond freedom and dignity*. Knopf, New York 1971.

dostojanstvo su suviše i škodne iluzije! Behaviorizam je determinizam. Za behavioriste je ljudska osoba samo zbroj vanjskih čina u našem ponašanju,²⁰ a duša je prazna riječ. Ona je za experimentalnu psihologiju »pseudoproblem«.

HUMANISTIČKA PSIHOLOGIJA

Dok je behaviorizam nijekao ljudsku svijest, dotle je u isto vrijeme S. Freud (1856—1939) otkrio — podsvijest.²¹ On se nije služio experimentalnim metodama, nego jednostavnim kliničkim opažanjima i analizom dobivenih podataka. Odatle ime njegovoj psihologiji *psichoanaliza*. Ova je na početku naišla na prezir službene psihologije, ali danas je u široj javnosti vrlo popularna. Moderni psiholozi još uvijek ne smatraju psihoanalizu dovoljno znanstvenom.²² Ona se je rodila iz liječenja duševnih bolesnika, inicirana je od liječnika, ne od psihologa. Freud je zamislilo psihoanalizu kao terapeutsku metodu da bi poslije od nje načinio psihološku nauku. Započeo je proučavanjem hipnoze, snova i raznih duševnih kompleksa i tako otkrio značaj onog dijela ljudske osobe što je zovemo potsviješću. On i njegovi učenici uopće se ne bave pojavama svijesti.

Psihologija podsvijesti ili dubina još se naziva i psihologija nagona. Zašto? Freud drži da je u dubinama ili korijenu ljudske ličnosti otkrio jedan sloj što se zove »es« ili »id« (ono). U tom podzemlju kraljuju razni nagoni, od kojih je najjači »libido« (požuda). Libido i eros su glavni pokretači ljudskog vladanja. Osim težnje za užitkom čovjek je prožet neurotskim strahovima, protiv kojih razvija svoje obrambene mehanizme (potiskivanje, projiciranje, fixacija, regresija, transfer, sublimacija itd.).

Drugi teški pritisak na jezgru čovjeka vrši vanjski ili društveni sloj ljudske ličnosti, koji je Freud nazvao »über-ich« ili »superego« (nad-ja). On je plod očinskog auktoriteta, roditeljskog odgoja i društvenog morala. Pritiješteno ili razapeto između *Esa* i *Übericha* razvija se naše jastvo ili osobnost (ich — ego — ja). Ličnost se utemeljuje u djetinjstvu, a prolazi kroz različite faze razvoja, koje diktiraju erotski odnosi između djeteta i njegove okoline, a među njima je najvažniji tzv. Edipov kompleks. Kompleksi i neuroze nastaju sukobom svijesti i potsvijesti, a katarza se obavlja osvješćavanjem potisnutih doživljaja iz prošlosti.

Freud ne niječe svijest (samo umanjuje njezinu ulogu), ali naglasuje podsvijest, nagone. Za njega »ja« ne predstavlja neku supstancijalnu dušu, već jezgru osobnosti koja evolvirava pod utjecajem nagona i odgoja.

•

²⁰ »La personnalité est la somme des activités révélées par l'observation directe du comportement« (P. Naville, op. cit. 318).

²¹ Zapravo su je prije njega otkrili drugi (Leibnitz, Herbart, E. Hartmann), ali nitko prije Freuda nije tako naglašavao njezinu važnost.

²² »It seems that, except in the broadest sense of the word, there is no such thing as a psychoanalytic theory! There are a large number of generalizations and hypotheses, but there seems to be no orderly framework of theorems, postulates, or precise relationships so necessary to a scientific theory« (D. Schultz, op. cit. 322).

Svi psihoanalisti ne ispovijedaju ateizam, materijalizam i pansexualizam kao Freud. Oni su se podijelili na više struja (Jung, Adler, Horney, Fromm, Sullivan, Binswanger...). C. G. Jung opet vraća u psihologiju prognanu riječ *Psyche*. Ona se po Jungu sastoji od kolektivne podsvijesti (arhetipovi), osobne podsvijesti i svijesti. Za nj postoji i »animus« i »anima«, kojim riječima Jung međutim daje specifično značenje.²³

U prvoj polovini XX. st. pojavila se je nova psihološka škola pod imenom *Gestaltpsychologie*.²⁴ Nastala je na njemačkom tlu, ali kad su njezini začetnici (M. Wertheimer, K. Koffka, W. Köhler, poslije i K. Lewin), pošto su svi bili židovskog podrijetla, morali bježati pred nacistima, sklonili su se u Sjevernu Ameriku i tamo su proširili gestaltizam. Ovaj je imao svoje prethodnike u psiholozima F. Kruegeru i Ch. von Ehrenfelsu. Krueger je tražio »obnovu psihologije kao znanosti o duši«, no s njime se nisu složili svi gestaltisti (tzv. berlinska škola). Gestaltna psihologija je nastala kao reakcija na Wundtov elementarizam²⁵ i na kruti Watsonov behaviorizam. Uz pomoć psihoanalitičara gestaltisti su oduzeli monopol behaviorizmu u Americi.

Gestaltisti se pozivaju na staru spoznaju da je cjelina prije dijelova. Dio je uvijek određen planom cjeline. Ova je nešto više nego zbroj dijelova. Stoga gestaltisti naglašuju jedinstvenost percepcije, a ne analizu elemenata. Naša spoznaja ima značajku totaliteta, jedne strukturirane forme, cjelovitog lika (»Gestalt« na njemačkom znači: lik, oblik, forma).²⁶ Mi spoznajemo čitav objekt, cjelinu, a ne samo snop dojmova. Problemi se rješavaju polazeći od općeg uvida, a ne od pojedinosti (teorija učenja i rješavanja problema). Treba »misliti produktivno« (Wertheimer).

Duševni se život ne može svesti na njegove fiziološke nadražaje, habituse i kondicionirane reflexe, kako misle behavioristi. Nutarnji faktori razvoja jači su nego vanjski. Pravi predmet psihologije jest svijest kao oblikovna snaga, a ne ponašanje, koje je samo njezin učinak. Oblikovna moć u nama ima uvid (insight) u cjelinu prije nego u sastojke. Stoga su i mogući tzv. »aha-doživljaji«. *Kipp-figure* i optičke varke također nas upućuju na postojanje misaonih cjelina u našoj svijesti. Gestaltisti se rado pozivaju na Ehrenfelsovu misao: ako jednu melodiju pjevamo u drugom ključu, ona je promijenila svoje elemente (note), ali je stvarno ostala ista i mi ćemo je odmah prepoznati.

Kurt Lewin je unio u psihologiju pojam »psihološkog polja« i »životnog prostora« (*psychological field or life space*) i bavio se mnogo socijalnom

²³ *Animus* označuje muške elemente u ženskoj duši, a *anima* ženske elemente u muškoj.

²⁴ M. Stadler (Hg), *Gestalttheorie in der modernen Psychologie*. Steinkopff, Darmstadt 1975.

²⁵ Njegovu psihologiju su gestaltisti nazivali »brick-and-mortar psychology« (riječu »brick« su ciljali na Wundtove duš. elemente, a s »mortar« na zakone asocijacije).

²⁶ Mjesto Gestalt neki psiholozi radije upotrebljavaju izraze: *Gefüge*, *Struktur* i *holizam*.

psihologijom, naročito grupnom dinamikom. On je također proučavao zakone ravnoteže između osobe i njezine okoline.²⁷

Poslije atomističke ere u psihologiji (asocijacionizam, elementarizam, funkcionalizam, behaviorizam) gestaltizam je omogućio cjelovit pogled na čovjeka, na čovjeka kao takva. Tako se je u psihologiji najavio humanizam namjesto »mišje« psihologije behaviorizma. Iako su filozofi već davno prije upozoravali na humanističke vrednote (humanisti pri kraju srednjeg vijeka, neohumanisti, kritički humanisti), psiholozi, fascinirani empiričkim znanostima, sporo su ih slijedili. Kritička filozofija (Adorno, Horkheimer, Marcuse), koja se je radikalizirala u »metakritici« (Habermas, Kortian),²⁸ rasklimala je samouvjerenost dotadašnjih psiholoških škola i pomogla razvitku humanizma u psihologiji. U SAD se g. 1961. pokreće *The Journal of Humanistic Psychology*, a slijedeće se osniva *American Association for Humanistic Psychology*.

Humanistička psihologija odbacuje behavioristički pristup čovjeku kao nehuman.²⁹ Čovjek naime nije ni stroj ni životinja (»niti je veliki bijeli miš, niti spori kompjutor«).³⁰ Funkcionalizam, behaviorizam i operacionizam zaboravljaju na ono što je tipično ljudsko u čovjeku, njegovu duhovnu i osobnu individualnost. Psiholozi se danas pitaju: ima li eksperimentalna psihologija više ikakve veze s čovjekom?³¹ Duševni život nije samo reflex na vanjske stimulanse, nego u prvom redu spontana djelatnost, duhovno stvaranje.³² Bugental, prvi predsjednik spomenutog Humanističkog udruženja psihologa, ističe ljudsku osobnost kao izvor duševnog iskustva, dostojanstvo i vrijednost osobe, specifičnost ljudske naravi, unutarnje doživljaje i neponovljivost pojave svakoga čovjeka. A. Maslow naziva freudizam »cripple psychology« i proti behaviorizmu naglašuje kako je čovjek jedini objekt psihologije.³³ Svijest je znak čovjštva (Santayana, *The Realm of Spirit*, New York 1940).

Najnoviji predmeti psihološkog zanimanja jesu: ličnost, motivacija, smisao, učenje i sl. Najveću pažnju izaziva proučavanje ljudske osobe, osobito pod utjecajem filozofskog personalizma. Prvi je W. Stern naglasio važnost osobe u psihologiji (pretjerao je reducirajući dušu na osobnost). Jung (*Persona* i njezina *Umbra*), Colkins, Allport, Rogers i drugi drže subjektom duševnog života čitavu ličnost, smatraju da su osoba i njezini

²⁷ K. Lewin, *A Dynamic Theory of Personality*. McGraw-Hill, N. York 1959.

²⁸ G. Kortian, *Métacritique*. Ed. de Minuit, Paris 1979.

²⁹ F. T. Severin, *Humanistic Viewpoints in Psychology*. McGraw-Hill, N. York 1965.

C. Bühler i M. Allen, *Introduction to humanistic psychology*. Monterey, Brooks 1972.

F. T. Severin, *Discovering Man in Psychology*. McGraw-Hill, N. York 1973.

D. D. Nevill, *Humanistic Psychology*. Wiley, Chichester 1977.

³⁰ J. Bugental, *Challenges of humanistic psychology*. McGraw-Hill, N. York 1967, st. VII.

³¹ A. Görres, *Kennt die Psychologie den Menschen?* Piper, München 1978.

³² A. Trstenjak, *Problemi psihologije*. Slovenska Matica, Ljubljana 1976, 93.

³³ A. Maslow, *Motivation and personality*. Harper, N. York 1954. — *Toward a psychology of being*. II. izd. Princeton 1968.

problemi glavni objekt psihologije.³⁴ Najnoviji psiholozi definiraju svoju disciplinu kao znanost o ljudskoj osobi. Tako čini i slovenski psiholog Trstenjak.³⁵

U posljednje vrijeme se stvarnost duha sve više stavlja u prvi plan. Nekada izričito,³⁶ još više neizravno. Psihologija dubina sve više uočuje duhovne i vjerske momente u ljudskom životu (Daim, Nuttin, Caruso).³⁷ Psihologija vrednota bavi se nastajanjem i funkcioniranjem čovjekovih težnja (Wertgefühl), a osobito upotrebom slobode (glasovit je Milgramov pokus: pod utjecajem auktoriteta ljudi su spremni mučiti jedni druge).³⁸ Humanizam sa socijalnom notom i zanimanjem za teoriju komunikacija zauzima sve više maha (E. Erikson, E. Fromm).³⁹ Napokon se pojavila i psihologija smisla koja se sve više približuje filozofiji i religiji tragajući za osmišljenjem ljudskog života. Ona se kreće u dva smjera: semantičnom (simboličari, Odgen, Richards, Bentley) i psihagoškom (logoterapeuti, osobito Viktor Frankl).⁴⁰

PSYCHO-LOGIA

Kako smo mogli razabrati iz ovog kratkog povjesnog pregleda, predmet psihologije se je mijenjao s njezinom metodikom. Dok je glavna psihološka metoda bila dedukcija, psihologiji nije bilo teško spoznati i vrednovati duh. Čim se je oslonila samo na indukciju i experiment, zanijemala je svoju vlastitu etimologiju. Našli smo se u apsurdnoj situaciji: duh je otjerao sam sebe iz Psycho-logije.⁴¹ Dok se u fizici i atomistici napušta pozitivistički determinizam (Einstein, Heisenberg), behavioristi ga forsiraju u psihologiji, gdje mu je najmanje mjesto. Metode vanjskog opažanja u fizici nisu ništa sigurnije od unutarnjeg promatranja u psihologiji. Na koncu konca svako fizičko opažanje svodi se na psihičke doživljaje (percepcija, osjet, pažnja i sl.). »Mens mensurat«, rekao je još davno Nikola Kuzanski.

S obzirom na glavni objekt psihologije — svijest — Trstenjak nalazi tri velika smjera u suvremenoj psihologiji:

³⁴ C. Rogers, *On becoming a Person*. Boston 1961. — R. Stagner, *Psychology of Personality*. IV. ed. McGraw-Hill, N. York 1974.

³⁵ »Psihologija je znanost o človekovi osebnosti« (A. Trstenjak, *Oris sodobne psihologije*. I. sv. Založba Obzorja, Maribor 1969, str. 11).

³⁶ Cl. Tresmontant, *Le Problème de l'âme*. Seuil, Paris 1971. Kritički osvrt na tu knjigu dao je naš teolog u Rimu dr. Vladimir Mercep: *Problem duše*. Izd. Crkva u svijetu, Split 1974.

³⁷ Igor Caruso, *Bios, Psyche, Person*. Wien 1957.

³⁸ H. C. Lindgren i D. Byrne, *Psychology*. IV izd. Wiley, New York 1975, st. 611.

³⁹ E. Fromm, *Anatomija ljudske destruktivnosti*, 2 sv. Naprijed, Zagreb 1976.

G. A. Miller, *Language and Communication*. McGraw-Hill, N. York 1951.

G. J. Hanneman i dr., *Communication and Behavior*. Addison-Wesley 1975.

J. K. Chadwick-Jones, *Social Exchange Theory*. Academic Press, N. York 1976.

⁴⁰ J. B. Fabry, *Das Ringen um Sinn. Logotherapie*. Paracelsus, Stuttgart 1973.

V. Frankl, *Die Psychotherapie in der Praxis*. III Aufl. Deutsche V. Wien 1975. *Ärztliche Seelsorge*, Kindler, München 1975. — *Zašto se niste ubili?* Zagreb 1978.

⁴¹ A. Görres u *Internationale Kathol. Zeitschrift, Communio*, br. 5, 1977, 455.

1. psihologiju svijesti, u koju ubraja duhoslovni, fenomenološki, likovni (Gestalt) i holistički psihološki smjer,
2. psihologiju podsvijesti, gdje je mjesto freudizmu (psihanaliza),
3. psihologiju bez svijesti, kojoj pripada američki behaviorizam i sovjetska reflexologija.⁴²

Po mišljenju Trstenjaka suvremena psihologija ide »v širino problemov, v plitvino idej, v mnoštvo metod«. ⁴³

Ako se pak usredotočimo na bitni psihološki odnos duša — tijelo, onda imamo dvije glavne psihološke struje: monizam i dualizam.

1. Psihofizički monizam ispovijeda istovjetnost duha i materije. Oboje su jedna ista i jedincata stvarnost s duhovnim ili materijalnim licem. Monizam ima tri oblika: a) materijalistički: istost duše i tijela na materijalnoj bazi (Parmenid, atomisti, Lukrecije, stoici, materijalisti, behavioristi), b) spiritualistički: istost duše i tijela na duhovnoj bazi (brahmanizam, panpsihizam, panteizam, panlogizam, donekle vitalizam), c) aspektni:⁴⁴ istost u dvojstvu, duša i tijelo su ista stvarnost ali sa dva različita lica, duhovnim i materijalnim, nutarnjim i vanjskim (funkcionalizam, evolucionizam, psihologija dubina, neki židovi i kršćani).

2. Psihofizički dualizam drži da su duša i tijelo dva različita entiteta koja se ne mogu svesti na istu bitnost. I dualizam je trostruk: a) harmonijski: on vidi jedinstvo u dvojstvu duha i materije. Premda različiti, duša i tijelo složno djeluju u jednoj višoj cjelini (židovstvo, hilemorfizam, kršćanska tradicija), d) kontrastni: temeljna suprotnost duha i materije, trajna napetost i borba (orfizam, gnosticizam, manihejstvo), c) paralelistički: duša i tijelo djeluju usporedo, istodobno, ali neovisno jedno od drugoga. Ističe razlikost i neovisnost (reinkarnacija, okazionalizam, Descartes, donekle Wundt i Titchener).⁴⁵

Moderni filozofi i psiholozi u velikoj su većini skloni psihofizičkom monizmu (neki spiritualističkom, neki materijalističkom, a većina aspektnom). Evo kako izgleda tipičan stav jednog suvremenog psihologa: »Duša i duševni život su filozofsko-spekulativni i religiozni pojmovi, koji se ne osnivaju ni na kakvim stanjima koja bi se mogla opažati, i prema tome su za znanost neupotrebljivi. Svijest i doživljaj su također filozofijom opterećeni pojmovi...«⁴⁶

Rijetki su psiholozi koji upotrebljavaju riječ »duh«, još rjeđe »duša«. Već je Descartes više volio izraz »mens« nego »anima«. Za pojam duše se

•

⁴² A. Trstenjak, *Oris sodobne psihologije*, sv. I. st. 29—44.

⁴³ A. Trstenjak, *ib.* 48—51.

⁴⁴ Tako sam ga nazvao jer se poziva na stanovište s kojeg se promatra »jedna ista stvarnost«.

⁴⁵ Zapravo ne postoji radikalna dvojnost duša-tijelo, nego duh-materija. Tijelo je naime već oduhovljena materija, ono pripada živom biću. Ako je oblikovano s anima spiritualis, onda je to tijelo čovjeka. Mi se ipak držimo uobičajene distinkcije duša-tijelo.

⁴⁶ H. Ueckert i dr., *Psihologija u službi čovjeka*. Mladost, Zagreb 1978, 19.

danas najviše rabe izrazi: mind, intellect, consciousness, esprit, pensée, mente, Geist, Bewusstheit, itd.

Zašto se moderni psiholozi opredjeluju u većini za monizam? Zato što se ne smatraju kompetentnima govoriti o duhovnim stvarnostima. Pošto se oni služe isključivo empiričkim metodama istraživanja, duhovni svijet im ostaje nedostupan. Stoga misle da je duša predmet filozofije i religije, a ne psihologije. Oni se odriču zaključivanja o bivstvu i prirodi duše. Oni uostalom pošteno priznaju da zapravo ne znaju ni što je materija, pa to fizika mora prepustiti metafizici i ontologiji. Moderni psiholozi su, kao većina učenjaka, prožeti scientizmom, vjeruju samo instrumentima. Jedan dio psihologa-monista, osobito materijalisti i behavioristi, uvjeren je da metempirijski svijet ne može ni postojati.

Na ublaženim monističkim pozicijama stoje i neki kršćanski mislioci. Nisu daleko od aspektnog monizma (Chardin, Rahner, Léon-Dufour, Tremontant i dr.). Monumentalno djelo *Čovjek u svijetu*⁴⁷ na dugo i široko raspreda o čovječjoj tjelesnosti, a o duši nema niti podnaslova, premda nije zaniijekana. Novi Holandski katekizam o njoj govori malo i stidljivo. Mnogi uopće izbjegavaju tu riječ.⁴⁸

Može li se osporiti opstojnost i samostojnost duha? Duh je nemoguće zaniijekati. Sve prije nego to. Dok netko nije čuo duh izriče sud, a svaki sud ima svoj izvor u umu, u duhu. Svijest se ne može rastumačiti izvanjskim faktorima.⁴⁹ Ni volja ni osjećaji ne mogu se svesti na materiju.⁵⁰ »Fiziologija je puna duše«.⁵¹ Još su i stari Rimljani znali: »Mens agitat molem«. Mozak sa čitavim cerebrospinalnim sistemom samo je instrument duha.⁵² U živom se organizmu materija neprestano mijenja, ali njegova struktura (forma) je stalna. Ustrojstvo, uzeto kao aktivni princip a ne samo kao statički raspored dijelova, organizira mnoštvo molekula u organizam. Čovjekov ja je dokaz ne samo samosvijesti, nego i ljudskog identiteta.

»La pensée fait la grandeur de l'homme« (Pascal). Ako čovjeka karakterizira spoznaja, svijest, misao, slobodna volja i čuvstveni život, a ne toliko tijelo (u čemu je sličan ostalim živim bićima), onda je čovjek bitno duh. Dakako: duh u tijelu. Kažemo da on j e s t duh, a ne samo da ima dušu. Homo est anima (l) rationale. Čovjek je produhovljeno tijelo ili utjelov-

⁴⁷ *L'uomo nel mondo*. Marietti—Herder, Torino 1958.

⁴⁸ Isusovac Lynch piše: »And as for the word 'soul', a better, more substantial term would be the 'permanent human self'« (W. F. Lynch u *Theology Digest*, br. 3, g. 1967, str. 176).

⁴⁹ J. P. Sartre: »Tout ce qui se passe dans la conscience ne peut recevoir son explication que dans la conscience elle-même« (*Esquisse d'une Théorie des Emotions*).

⁵⁰ U svojoj pjesmi »Portrè« Kranjčević pita modernog đaka: »Znaš li, sinko, suza što je?« Đak odgovara: »Znam: voda, klornatrije i fosfati.« I čudi se što »budala moja mati« ne može to da shvati...

⁵¹ M. Pradines, *Traité de psychologie générale*. Sv. I. Izd. III PUF, Paris 1948, str. XIX, i opet 447.

⁵² »Le fonctionnement cérébral est chose d'âme, tel est le premier principe d'une psychologie cohérente« (ib. 17).

ljeni duh. Jedno jedincato biće iz dva supočela, materijalnog i duhovnog. Duh je izvor naše težnje za apsolutnim i vječnim. On omogućuje čovjeku sposobnost transcendiranja, otvorenost za druga bića i Bitak uopće. Samo duh može nadići prostor i vrijeme. Non cum tempore transit quod tempora transit.

Zbog svega toga katolički filozofi i psiholozi opredjeljuju se za harmonijski dualizam. O. R. Brajčić lijepo izražava kršćansko stanovište: »Sebe doživljavamo kao cjelovito biće, kao jedno. Jedno isto ja ili uvijek isti subjekt sve doživljava... To jedinstvo pak doživljavamo ne kao bilo kakvu cjelovitost, nego kao raznoliku cjelovitost. Čovjekova cjelovitost nije homogena cjelovitost... Tu raznoliku cjelovitost doživljavamo kao strukturiranu cjelovitost... kao biće u kojem su razni slojevi sliveni jedan u drugi, jedan u drugi ugrađeni, jedan drugim nošeni... Svoju strukturiranu cjelovitost doživljavamo, nadalje, kao usredotočenu cjelovitost. To znači da je sve u čovjeku svedeno u jedno središte... U čovjeku koncentriranje i okupljanje prelazi u reflexiju, u pravu svijest, u mogućnost samopsjedovanja.«⁵³

Dušom zovemo životni princip netvarne naravi, koji je izvor razuma i svijesti. Ona je životvorno i oblikovno počelo svega živoga. Kao počelo ili prvina duša je nesastavljeno, jednostavno biće, nosilac našega duševnog života. Ona je stvaralačka snaga svijeta: noūs kosmetēs (Anaxagora).

Stoga psihologija bez duše ostaje kao jedan od apsurda moderne misli.

⁵³ *Obnovljeni Život*, br. 3, g. 1976, str. 227, 228.

PSYCHOLOGY WITHOUT SOUL

Summary

How did spring up the psychology without soul?

Author of the paper seeks the roots of such a psychology in the empiricistic methods of the modern experimental psychology. He follows the historic evolution of psychology from the empiricism (XVII cent.) through elementarism (Wundt), functionalism (James), behaviorism (Watson), psychoanalysis (Freud) to Gestalt- (Wertheim) and contemporary humanistic psychology.

With regard to relation body-mind all the psychologic trends may be deduced to psychophysical monism (materialistic, spiritualistic, aspectual) or dualism (harmonic, opposite, parallelistic).

Christian psychologists make their option for the psychology of consciousness of the harmonic dualism. Majority of contemporary psychologists — following the methodological reasons — are disposed to aspectual monism. Humanistic psychology discovers again the soul.